

УДК 911:001.89(477)

Сергій Шевчук

НАПРЯМКИ РОБОТИ ТА ГОЛОВНІ ЗДОБУТКИ НАУКОВОЇ ШКОЛИ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ГЕОГРАФІЇ ТА КАРТОГРАФІЇ (1927 – 1934)

В жовтні 2012 року виповнилося 85 років з часу відкриття першого в Україні географічного інституту академічного типу – Українського науково-дослідного інституту географії та картографії (УНДІГК). Статтю присвячено дослідженню провідних напрямків наукової роботи працівників Інституту. При цьому головну увагу приділено науковим здобутком школи УНДІГК в контексті основних напрямків його діяльності: науково-пошукової роботи в галузі фізичної та суспільної географії, картографічної роботи й видавничої діяльності. Висвітлено особливості організації експедиційної роботи УНДІГК. Інші напрямки роботи Інституту, такі як підготовка висококваліфікованих спеціалістів через функціонування аспірантури, організація науково-популярної роботи та особливості становлення співпраці з вітчизняними й закордонними науковими установами будуть проаналізовані у наступних досліджень автора.

Ключові слова: наукова школа, Український науково-дослідний інститут географії та картографії, напрямки наукових досліджень.

Сергей Шевчук. НАПРАВЛЕНИЯ РАБОТЫ И ОСНОВНЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ НАУЧНОЙ ШКОЛЫ УКРАИНСКОГО НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА ГЕОГРАФИИ И КАРТОГРАФИИ (1927 – 1934). В октябре 2012 года исполнилось 85 лет со времени открытия первого в Украине географического института академического типа – Украинского научно-исследовательского института географии и картографии (УНИИГК). Статья посвящена исследованию ведущих направлений научной работы сотрудников Института. При этом главное внимание уделено научным достижениям школы УНИИГК в контексте основных направлений его деятельности: научно-поисковой работы в области физической и общественной географии, картографической работы и издательской деятельности. Освещены особенности организации экспедиционной работы УНИИГК. Другие направления работы Института, такие как подготовка высококвалифицированных специалистов через функционирование аспирантуры, организация научно-популярной работы и особенности становления сотрудничества с отечественными и зарубежными научными учреждениями будут проанализированы в последующих исследованиях автора.

Ключевые слова: научная школа, Украинский научно-исследовательский институт географии и картографии, направления научных исследований.

Sergiy Shevchuk. DIRECTION AND THE MAIN ACHIEVEMENTS OF THE SCIENTIFIC SCHOOL OF THE UKRAINIAN RESEARCH INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND CARTOGRAPHY (1927 – 1934). In October 2012 marked 85 years since the opening of the first in Ukraine geographic institute academic type – Ukrainian research institute of geography and cartography (URIGK). The article investigates the leading directions of scientific work of the Institut. The main attention is paid to the scientific achievement in the context of school URIGK its core activities: research and search operation in the area of physical and social geography, cartography and publishing work. Highlight features of the organization of the expedition URIGK. Other work of the Institute, such as the preparation of highly qualified specialists through the functioning of graduate school, organization of scientific and popular works and peculiarities of cooperation with domestic and foreign scientific institutions will be analyzed in future studies of the author.

Keywords: scientific school, Ukrainian research institute of geography and cartography, research directions.

Постановка проблеми дослідження.

Особливості функціонування наукової школи Українського науково-дослідного інституту географії та картографії (УНДІГК), який функціонував у Харкові в структурі НКО УРСР упродовж 1927 – 1934 рр., залишаються невідомою сторінкою в історії української географічної науки. Разом з тим, за час свого короткотривалого існування колективу Інституту, очолюваного академіком Степаном Рудницьким, вдалося організувати і розпочати фундаментальні наукові дослідження з основних галузей географічної науки.

Науково-дослідну діяльність УНДІГК можна розглядати за різними напрямками, зокрема діяльність відділів Інституту та його окремих науковців. Враховуючи, що вся науково-дослідна робота в УНДІГК відбувалася в межах дослідницької програми, розробленої С. Рудницьким, доцільно розглядати здобутки цієї наукової школи в комплексі, крізь призму основних напрямків роботи: дослідницької діяльності у сфері географії та її допоміжних наук, експедиційної роботи, підготовки висококваліфікованих фахівців через

функціонування аспірантури, картографування території України, видавничої діяльності, популяризаторської роботи, співпраці з вітчизняними та закордонними установами тощо. Головною метою даного дослідження є аналіз тематики наукових досліджень представників наукової школи УНДІГК, їх внесок у справу картографування території України, а також видавнича діяльність Інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історії національної географії відсутні ґрунтовні дослідження особливостей становлення та функціонування наукової школи УНДІГК. Окремі спроби в цьому напрямку здійснені у наукових студіях П. Штойка («Степан Рудницький: життєписно-бібліографічний нарис», 1997; «Видавнича діяльність Українського науково-дослідного інституту географії та картографії» // Історія української географії, 2000. – Вип. 2; «3 історії Українського науково-дослідного інституту географії та картографії» // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць, 2000. – Вип. 3; «Архівно-слідчі справи репресованих географів Українського науково-дослідного інституту географії та картографії» // Історія української

географії, 2002. – Вип. 6), Л. Божко («Становлення та розвиток географічної науки на Харківщині (друга половина XIX – перша половина XX століття)» – дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, 2005) та Ю. Кандиби («Розвиток суспільно-географічної думки в Харківському регіоні» – дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук, 2009).

Виклад основного матеріалу. Уже протягом перших місяців існування УНДІГК відбулося (з жовтня 1927 р. по березень 1928 р.) 30 сесійних засідань Інституту, під час яких обговорювалися загальні плани наукової діяльності та було зачитано й обговорено науковими співробітниками й аспірантами Інституту доповіді, що стосувалися переважно проблем фізичної географії, геоморфології та методики організації науково-дослідної роботи у сфері географії. Тематика цих доповідей була наступною: В. Буцура – «Морфогенез верхнього сточища Тиси» (2 доповіді); М. Винницька – «Вітріння й його географічна вага»; Н. Гаврилова – «Діяльність ендегенних сил на суходолі»; Н. Гаврилова – «Географічне розміщення й взаємний зв'язок структурних форм Землі» та «Про поверхневу денудацію»; К. Дубняк – «Про нутро Землі»; С. Кобзей – «Про землетруси взагалі», «Про географічне розміщення й значіння землетрусів»; Р. Кривусева – «Про геоморфологічну діяльність вітру»; С. Крушельницький – «Про творби ерозійних долин»; О. Левицький – «Загальний огляд ендегенних процесів», «Геоморфологічна діяльність підземних вод» та «Про красові явища»; В. Максакова – «Географічне значіння вулканізму»; П. Москаленко – «Про горотворчі процеси» та «Про діяльність ринучої води»; Ю. Платонів – «Основні дані вищої геодезії й їх значіння для землезнання»; С. Рудницький – «Суть, завдання й методи сучасного землезнання», «Методи колективної наукової праці в УГІ», «Про орієнтацію в терені» [1].

З отриманням УНДІГК власного приміщення із другої половини 1928 р. сесійні наукові засідання стали проводитися систематично (раз на тиждень), а їх ефективність значно зростає. Під час засідань другої половини 1928 р. було обговорено загальні плани наукової діяльності Інституту та прочитано й обговорено при участі наукових робітників Інституту такі наукові доповіді: Ф. Гаран – «Діяльність снігу й льоду» (2 виступи); С. Кобзей – «Діяльність моря й її географічне значення»; М. Винницька – «Про озера»; В. Геринович – «Про економічний стан Східної Польщі в XVIII ст.»; Г. Величко – «Природні умови розвитку міст на Україні»; К. Дубняк – «Про економіко-географічне значення Донбасу»; М. Іванчук – «Короткий нарис геологічних умов та корисних копалин Донбасу»; О. Левицький – «Економічна характеристика Донбасу»; В. Ступницький – «Кунгурська льодова печера»; М. Танашевич – «Про дельти»; С. Рудницький – «Звіт наукового відрядження в Німеччину», «Вступна доповідь до другої експедиції на Дніпро», «Про головні результати експедиції на Донбас».

Під час експедиції Інституту для обстеження й вивчення долини та течії Дніпра керівник Інституту

С. Рудницький мав для учасників експедиції дві доповіді: «Про морфологічні й гідрологічні методи праці в терені», «Про описово-географічну й краєзнавчу працю в терені» [2].

У 1929 р. працівники Інституту розпочали працювати над індивідуальними науково-дослідними темами в рамках колективної програми наукової роботи. Збереглася інформація про розпочату роботу С. Рудницьким над фундаментальним виданням «Система землезнання», до якої він підготував перший том «Історія й методологія географії». Професор К. Дубняк готував до друку «Словник географічної термінології» та виконав розробку фундаментальної теми «Природно-економічні макрорайони України». Професор М. Іванчук підготував до друку рукописи «Про краєвидні типи України», «Про кучугури долини Середнього Дніпра» та «Гляціальний краєвид Фінляндії». В. Буцура дослідив гідрографію сходу УСРР і підготував до друку працю «Гідрографічна мережа Донбасу». Аспірантка С. Кобзей підготувала до друку видання «Про Дніпровські експедиції Українського Географічного Інституту», де було узагальнено результати експедицій Інституту та дано комплексну географічну характеристику території дослідженої у ході цих експедицій. Їй також належала і підготовка до друку видання «Наукові записки з Криму».

Упродовж наступного 1929 і 1930 рр. тематика сесійних засідань в Інституті була спрямована на обговорення маршрутів і районів літніх польових досліджень, з цією метою наукові співробітники та аспіранти готували спеціальні наукові доповіді, які разом з тим були пов'язані з їхньою плановою науково-дослідною роботою. Так за рішенням Вченої ради УНДІГК з 1929 р. відділ фізичної географії розпочав роботу над комплексною темою «Геодинаміка, геоморфологія та найважливіші проблеми гідрографії України».

Науково-дослідна робота співробітників УНДІГК упродовж 1931 р. відбувалася згідно з індивідуальними планами роботи, в рамках загальної наукової тематики роботи відділів Інституту. Разом з тим, в архівах збереглися лише ті теми, які були завершені, заслухані на засіданнях відділів Інституту та підготовлені у вигляді рукописів до друку. Ці теми розподілялися таким чином:

I. Відділ фізичної географії (загальна наукова тема – «Геоморфологічні дослідження території УСРР»): М. Дмитрієв – «Рельєф Придніпровської низовини»; В. Баб'як – «Рельєф Подільського плато»; В. Буцура – «Річкові тераси УРСР»; М. Винницька – «Рельєф західної частини Слобожанської горбини»; Н. Гаврилова – «Рельєф східної частини Слобожанської горбини»; Ф. Гаран – «Рельєф надазовського плато»; В. Максакова – «Рельєф західної частини надчорноморської низовини»; П. Москаленко – «Рельєф Запорозької низовини»; М. Танашевич – «Рельєф центральної та східної частини надчорноморської низовини»; Гонконіг – «Рельєф південної частини правобережного придніпровського плато».

II. Відділ економічної географії (загальна нау-

кова тема – «Зміст і методика економіко-географічних досліджень території УСРР»: І. Ландо – «Зміст та критика основних методологічних настанов географічного матеріалізму», «Емпіризм і проблема закономірності в географічному дослідженні», «Марксистська методологія в складанні економіко-географічних карт», «Економіко-географічна характеристика Туреччини»; Г. Ваньков – «Економічна географія причорноморської смуги Закавказької РСФР»; О. Діброва – «Економічна географія Молдовської АСРР»; С. Крушельницький – «Економічна географія Галичини»; Максименко – «Порівняльна економіко-географічна характеристика Донбасу та Кузбасу»; О. Смірнов – «Районування експортного виробництва УРСР».

III. Відділ математичної географії та картографії загальним напрямком наукових досліджень мав тему «Картографування території УСРР». Упродовж 1931 р. наукові працівники відділу (академік С. Рудницький, науковий співробітник С. Кобзей-Сіяк, аспірант О. Кудін та картограф Т. Скрипник) працювали над закінченням бланкової карти УСРР та виготовили макет зразкового глобусу. С. Рудницький працював над складанням першої частини українського словника географічної термінології. Відділ працював також над науковою обробкою, редакцією та виконанням 24 карт для атласу УСРР та сусідніх країн.

IV. Відділ біогеографії (загальна тема наукових досліджень – «Географія рослинних угруповань території УСРР»): Г. Величко – «Піскові тераси Лівобережної України щодо культурної рослинності», «Піскові простори над нижньою Самарою», «Районування УРСР щодо городництва» [3].

Починаючи з кінця 1931 р. і в наступні роки існування Інституту, чітко простежується кадровий голод. Так, у 1932 р. кадри для проведення науково-дослідної роботи були дуже обмежені: 6 наукових співробітників (з них 4 – завідувачі відділів), 3 аспіранта третього року, 6 аспірантів другого року, які лише почали свої науково-дослідні теми і 8 аспірантів першого року навчання.

Про фактичну кризу науково-дослідної роботи в УНДІГК на початку 1932 р. свідчить, хворий на пошук абсолютно в усьому ворожого елементу, загальний стан української національної науки початку 1930-х рр. взагалі і стан в Інституті зокрема. Свідченням кризи в Інституті було те, що протягом цілого 1932 р. на сесіях УНДІГК було розглянуто і обговорено лише три доповіді з досить промовистими назвами, зроблені заступником директора І. Ландо: «Зміст та критика основних методологічних настанов географічного матеріалізму в економічній географії»; «Критика методологічних засад буржуазної районної школи в економічній географії»; «Проблеми марксистської методології в географії».

І це було не випадково, оскільки цей цикл тем на думку членів партбюро Інституту, т. зв. «методологічного характеру» мав на меті «дати критику основним ворожим методологічним настановам, поширеним до цього в Інституті і підвести марксо-ленінську теоретичну базу під всю дальшу робо-

ту Інституту. Разом з іншою роботою громадських організацій і партчастини Інституту загальним наслідком проробки і обговорення цих тем було посилення ідеологічної боротьби в Інституті, зокрема боротьби з конкретними носіями ворожих настанов серед наукових співробітників Інституту» [4]. Це був початок знищення наукової школи С. Рудницького, наукової школи академічного типу, створеної ним всього за декілька попередніх років в УНДІГК...

Окрім того, у відділі економічної географії упродовж 1932 р. було проведено і наступну практичну роботу. Керівник відділу економічної географії І. Ландо разом з «методологічними» впровадженнями займався також розробкою нового циклу тем «Сусіди УРСР». Так, ним була підготовлена до друку стаття «Економіко-географічна характеристика Туреччини». Робота мала на меті вивчити економіку Туреччини на матеріалах першого в історії країни перепису населення; розглянути питання економічного районування Туреччини; питання хлібного експорту з УСРР тощо. На поданому матеріалі були встановлені деякі особливості капіталістичного розвитку країни та у зв'язку з цим перспективи торговельних зносин з Туреччини з СРСР. Аспірантами відділу економічної географії в 1932 р. на закінчення свого аспірантського стажу було виконано такі теми: О. Діброва – «Економіко-географічна характеристика Автономної Молдавської АСРР»; Г. Ваньков – «Економіко-географічна характеристика Абхазької АСРР»; Максименко – «Проблема переміщення промисловості СРСР на схід».

Відділ фізичної географії Інституту упродовж 1931 – 1932 рр. традиційно працював над вивченням геоморфології території УСРР. Індивідуальні теми, виконані співробітниками та аспірантами відділу у цей час мали такий зміст: М. Дмитрієв – «Геоморфологія правобережного Придніпровського плато»; В. Буцура – «Терасовий район лівобережжя Дінця між Печенігами та Савинцями» та «Геоморфологія району Тракторобуду»; Ф. Гаран – «Геоморфологічні спостереження в районі Приазовського плато»; М. Танашевич – «Геоморфологічні спостереження в сточищі р. Крепінської в Донбасі у зв'язку з проектуванням на ній водосховища» [5].

Метою цих досліджень було дати науковий опис рельєфу досліджуваних територій і з'ясувати його генезис. Наукове і практичне значення цих робіт полягало в тому, що подаючи критично висвітлені літературні дані про рельєф того чи іншого району і доповнюючи їх власними дослідженнями – поповнювалися відомості про рельєф України, відкидалися або підтверджувалися висновки попередніх дослідників, встановлювалися нові факти, висвітлювалися на основі новіших досліджень ті чи інші можливості району, що мають значення для сільського господарства, шляхового будівництва, меліоративних робіт, будівництва гребель водосховищ тощо.

У цей рік відділ фізичної географії підготував до друку такі праці: «Геоморфологія України», «Бо-

ротьба за вододіл між Удами та Можем», «Рельєф східної частини Слобідської височини», «Рельєф центральної та східної частини Чорноморської низовини». Починаючи з другої половини 1933 р., робота співробітників УНДІГК як за індивідуальними, так і за колективними темами, припинилася.

Ще на етапі підготовки до відкриття УНДІГК, улітку 1927 р., була організована експедиція з вивчення долини Дніпра. Висліди експедиції, під час якої частина співробітників Інституту обслідувала долину й течію Дніпра від Києва до Херсона упродовж червня – липня 1927 р. опрацьовувалися вже восени: щоденники експедиції опрацьовувала

С. Кобзей, антропогеографічні матеріали О. Левицький і Ю. Платонів, геоморфологію й гідрографію С. Рудницький.

Великих наукових експедицій упродовж другої половини 1928 р. Інститутом було проведено три: експедиція на Донбас, в долину Дніпра та експедиція з вивчення берегів Чорного і Азовського морів. Серед планових наукових експедицій та екскурсій Інституту влітку 1929 р. відбулися такі індивідуальні наукові відрядження науковців з метою усестороннього вивчення території України [6] (табл. 1):

Таблиця 1

Наукові відрядження науковців Українського науково-дослідного інституту географії та картографії

№	ПП	Відрядження
1	проф. Дмитрієв М.І.	три експедиції на Полтавщину, Сумщину і Чернігівщину для вивчення льодовикових відкладів Дніпровського зледеніння
2	проф. Дубняк К.В.	в Київ по справам наукової географічної термінології для складання географічного словника та наукова географо-краєзнавча експедиція в околиці Лисичанська
3	н.с. Буцура В.В. асп. Крушельницький С.Д.	вивчення геоморфологічних особливостей річкових терас Дінця
4	н.с. Буцура В.В. асп. Винницька М.Ю. асп. Гаврилова Н. С. асп. Танашевич М.М.	геоморфологічні, гідрологічні та біогеографічні дослідження ярів, терас, річкових долин по річці Псел та його притоках. Антропогеографічна краєзнавча робота на Полтавщині
5	асп. Максакова В.П.	дослідження лиманів Чорного моря
6	асп. Москаленко П.Д.	геоморфологічне вивчення кучугур Дніпра між Запоріжжям та Нікополем
7	асис. Баб'як В.В.	вивчення антропогеографічних відносин національних меншин Маріупольської та Бердянської округ
8	асп. Гаран Ф.Р.	морфологічні дослідження Приазовського плато
9	н.с. Ступницький В.П.	антропогеографічне дослідження впливу природного середовища на музичну творчість мешканців Кавказу
10	асис. Іванчук М.М.	дослідження межі Дніпровського зледеніння по лінії Кременчук – Омельник – Верхньодніпровськ, дослідження поширення зледеніння на Поліссі та вивчення карстових явищ Донецького краю.

Серед польових робіт у 1931 – 1932 академічному році найголовнішою стала запланована Інститутом геоморфологічна зйомка 13 листа XXII ряду 3-х верстової карти України. Однак, через нестачу коштів партією фізико-географічного відділу була зроблена зйомка тільки південної половини листа (за кошторисом Інституту 4295 крб., а НКО було відпущено лише 1300 крб.). У роботах партії брали участь професор М. Дмитрієв і 6 аспірантів фізико-географів. Одним з безпосередніх наслідків роботи партії було відкриття на території досліджуваного аркуша торфовища, на якому вже у 1932 р. відбувався промисловий видобуток торфу. Матеріали зібрані під час геоморфологічної зйомки учасниками експедиції оброблялися протягом 1932 р.

У зв'язку з тим, що Інститут за відсутності коштів не мав змоги організувати польові роботи для всіх співробітників, у 1931 р. частина співробітників (М. Іванчук, В. Баб'як, В. Буцура та інші) працювали в полі, по згоді з Інститутом, з експедиціями інших установ (Українська геологорозвідувальна управа та Укргіпрод) [7]. Під керівництвом стар-

ших наукових співробітників з аспірантами Інституту навесні і восени 1932 р. було зроблено декілька виходів (екскурсій в поле для практичних вправ) з топографії, біогеографії і фізичної географії.

Однією з найбільш невідомих в історії української географії, проте надзвичайно важливою за своїми результати була Тянь-Шанська експедиція УНДІГК. Керівники експедиції – М. Погребецький та І. Ландо. Це була комплексна експедиція, яка відбувалася у декілька етапів з літа 1931 до осені 1933 р. Про цю експедицію, на жаль, залишилося досить мало документальних свідчень.

Виходячи з завдань, які стояли перед УНДІГК було визначено, що картографічні дослідження в Інституті будуть вестися у двох напрямках – навчальному і виробничому. Упродовж 1927 – 1930 рр. директор С. Рудницький досить систематично читав для аспірантів Інституту відповідний курс практичної картографії й вів практичні вправи з композиції та малювання карт як підручних так стінних. Спільно з аспірантами відбувалося детальне вивчення надісланих Інституту для рецензування

карт: торговельної карти України видання Наркомторгу УРСР, підручної карти України для Держплану, карт Економіко-географічного атласу Петруня, карти півкуль видавництва «Товариство наочного приладдя». У наступні роки роботи Інституту С. Рудницький з деякими аспірантами проводив картографічні справи в майстерні й на місцевості, продовжував проводити оцінку надісланих на рецензію карт із залученням зацікавлених аспірантів уводячи їх цією роботою в справу композиції таких карт: промислова карта України науково-дослідної кафедри економіки, етнографічна карта українських земель Центрального статистичного управління тощо.

З початку 1928 р. С. Рудницький та завідувач картографічного кабінету Інституту Т. Скрипник приступили до виготовлення вісімнадцяти стінних карт, що мали вийти друком у «Товаристві наочного приладдя». Упродовж першої половини 1928 р. була складена перша і головна карта – стінна фізична карта України 1:1500000, яка вже до квітня 1928 р. була готова до друку [8]. Для інших карт: політичної карти України, політичної карти європейської частини СРСР і політичної карти Азії були підготовлені проєкції й інші матеріали. Інститут також склав карту Західної України для газети «Комуніст».

Однак видавництво вирішило видавати стінну фізичну карту України в масштабі у півтора рази меншому, з досить великою шкодою для самої карти. Інститут реагувати проти цього не міг, бо не маючи коштів на видавництво своїх карт власними силами, мусив коритися волі видавців.

На початку 1928 р. УНДІГК розпочав підготовку до створення шкільного географічного атласу. Відразу після підготовки фізичної карти України Інститут розпочав працю над стінною політично-економічною картою України в масштабі 1:1000000, яка вже була готовою до друку в кінці 1928 р. Вона мала п'ять побічних карт: етнографічну, густоти населення, сільськогосподарської продукції, промислу й торгівлі. Щодо її видання велися переговори з видавництвом «Книгоспілка», яка погодилася знову видати цю карту у зменшеному масштабі 1:500000 [9].

В другому півріччі 1928 р. картографічний відділ Інституту закінчив виготовлення першої контурної карти українських земель в масштабі 1:500000. Власне проєкцію карти обчислив і сконструював С. Рудницький, а сам рисунок виконав завідувач картографічним кабінетом Т. Скрипник [10]. Ця контурна карта, планувалася до використання з метою нанесення на неї різних даних для різних господарських цілей: адміністративних, економічних, геологічних, метеорологічних і т.д. Упродовж 1929 р. картографічний відділ Інституту працював над складанням нової політично-адміністративної карти України в масштабі 1:1000000, було складено також першу туристичну карту України [11]. Продовжувалася робота над підготовкою шкільного атласу. Науковими співробітниками картографічного відділу Інституту під керівництвом С. Рудницького упродовж 1931 р. було здійснено наукове складання 23 карт Великого

атласу світу [12].

Ще одним напрямком наукових студій Інституту стала розробка географічної термінології та географічної номенклатури, що особливо було актуально для роботи картографічного відділу. В тому ж 1931 р. при картографічному відділі було утворено спеціальну комісію по вивченню української номенклатури і термінології й пророблено близько десяти тисяч географічних назв [13].

На початок 1932 р. відділ картографії випустив у світ стінну фізичну карту УСРР в масштабі 1:1500000, а карта густоти населення УСРР з текстом була подана до друку в III томі «Записок», що так і не вийшов друком. З середини 1932 р. картографічна праця в Інституті майже припинилася.

У силу ряду суб'єктивних факторів, у перші роки існування Інституту, справа наукових видавництв УНДІГК була досить складною. Наприкінці 1927 р. на черговому засіданні Вченої ради Інституту директор С. Рудницький виступив з пропозицією видавати в Інституті кварталний географічний журнал – «Вісник землезнання» («Записки УНДІГК»), що мав би містити: наукові розвідки й матеріали, огляди поступів географічного знання, рецензійний і бібліографічний відділ; окремо готувати серію монографій і конспектів, у першу чергу фундаментальний методологічний підручник для наукових працівників у сфері географії й географічного краєзнавства, словник географічних назв, термінологічні матеріали і т.д.

Для публікації наукових матеріалів у цих видавництвах УНДІГК було встановлено співпрацю із закордонними ученими. В умовах вкрай недостатнього фінансування Інституту у 1928 р. вдалося видрукувати лише один (перший) випуск «Записок», який, зрозуміло вмістив у себе лише частину поданих до нього матеріалів. Зміст першого випуску «Записок УНДІГК» був такий [14]: Рудницький С. – «Завдання Українського Географічного Інституту та його видавництва»; Дольницький М. – «Дещо про практичне застосування теорії географічного циклу. Теоретичні міркування, на основі дослідів, проведених в терені»; Дмитрієв М. – «Межа розповсюдження наметнів Дніпровського язика Скандинаво-Руської льодовикової поволоки» та «Зміна суходолу та моря на території Слобідської України»; Дубняк К. – «Стан і завдання української географічної термінології».

Працівники УНДІГК змушені були розміщувати результати своїх наукових студій в інших періодичних виданнях, зокрема в 1928 р. у «Віснику природознавства» було поміщено статті С. Рудницького «Про вигаслі вулкани Закарпаття», «Досягнення географії України в десятиріччі революції»; І. Крип'якевича «Саранча на Україні XI – XVIII століть»; С. Кобзей «Чорногірський хребет». До видавництва «Західна Україна» в Києві було послано статтю С. Рудницького «Про західні межі Східної Європи», до «Збірника для допомоги Західній Україні» статтю «Західна Україна» [15]. Всі ці матеріали були також видрукувані окремими відбитками як серія під назвою «Дрібні наукові розвідки і матеріали Українського Географічного

Інституту», що почали виходити в світ з квітня 1928 р.

Другий випуск «Записок УНДІГК» чекала ще тяжча доля, пов'язана з вичерпанням фінансів Інституту й нестачею паперу, аж поки він побачив світ лише у 1930 р. Зміст його був наступний [16]: Дмитрієв М. – «Скільки було зледенінь у Європі і до якого зледеніння належить Дніпровське зледеніння»; Буцура В. – «До морфогенези сточища Гірської Тиси»; Величко Г. – «Географічні умови розвитку міст на Україні»; Дмитрієв М. – «Про вік рельєфу басейну річки Черемушної (Харківська округа); Maschsecles M. – «Die geomorphologischen Ergebnisse der Zentralasien – espeditionen des American Museum of Natural History» (Результати геоморфологічних досліджень Центральної Азії Американським музеєм історії природи); Крип'якевич І. – «Причинки до історичної географії Українських земель»; Рудницький С. – «Наукова екскурсія Українського н-д інституту географії та картографії на Донецький кряж 19 – 26 червня 1928 р.»; Дубняк К. – «Матеріали до методології географії».

Упродовж другої половини 1928 р. – 1929 р. наукові співробітники та аспіранти Інституту, не маючи можливості повноцінно розгорнути випуск «Записок», змушені були репрезентувати результати своїх досліджень на сторінках інших видань, зокрема таких як «Червоний шлях», «Вісник природознавства», «Культура і побут» тощо. В цей час вийшли друком такі статті: С. Рудницький – «Вигаслі вулкани Українського Закарпаття», «Радянська туристка», «Досягнення Географії України в десятиріччі Жовтневої Революції», «Знадоби до геоморфології Дніпрового сточища», «Про західну границю Східної Європи»; Г. Величко – «Природна й господарська районізація Галичини»; К. Дубняк – «Природні багатства Полтавщини», «Природна районізація Полтавщини»; І. Крип'якевич – «Кліматологічні обсервації в українських літописах», «Літописні записки про фауну України»; С. Кобзей – «Чорногірський хребет»; Р. Кривусева – «Оізовське море»; О. Левицький – «Гущина населення СРСР»; Я. Якуша – «Територія Дніпрових порогів» [17].

На початок 1929 р. до друку були подані наступні праці: М. Дмитрієв – «Про межі гляціальних наносів на території Дніпровського язика делювіального суходолу»; К. Дубняк – «Становище краєзнавства в системі географічної науки», «В справі української географічної термінології»; С. Рудницький – «Причинки до морфології долини й течви Дніпра на Україні».

У 1931 р. науковими співробітниками та аспірантами Інституту за дорученням відповідних відділів було підготовлено такі праці до друку в третьому випуску «Записок», вихід яких планувався на початку 1932 р. [18]: Ландо І. – «Критика методологічних засад буржуазної районної школи в економічній географії», «Проблема марксистської методології в економічній географії»; Гаран Ф. – «Геоморфологічні досліди в районі Приазовського плато»; Дмитрієв М. – «Геоморфологія правобережного Придніпровського плато» та «Геоморфологія України»; Буцура В. – «Терасовий район

лівобережжя Дінця між Печенігами і Савинцями» та «Геоморфологія району Тракторобуду»; Баб'як В. – «Боротьба за вододіл між Удами та Можем». С. Кобзей – «Картографічні зйомки під час екскурсій», «Карта густоти населення УСРР з текстом», «Географічні записки з Криму», « Екскурсії Харківських географів у сточище Дніпра».

На початку 1932 р. в Інституті завершили підготовку ряду підручників для середньої та вищої школи, серед них «Географія. Природознавство. III рік навчання», «Географія. Природознавство IV рік навчання», «Лекції з фізичної географії для ВЗІЗО», «Лекції з географії для заочного робітфаку», «Фізична географія для робітфаків і педтехнікумів».

Таким чином, найбільш активна видавнича діяльність Інституту припала на 1929 – 1931 рр. Починаючи з 1932 р. вона різко скорочується, а з початком 1933 р. будь-яка наукова робота в Українському науково-дослідному інституті географії та картографії фактично припиняється.

Висновки. Виходячи з статуту, УНДІГК визначався як науково-дослідна установа головною метою діяльності якого було визначено розвиток теоретичної й прикладної географії в її природничому напрямку, з особливим оглядом на картографію. Інститут проводив наукові дослідження у сфері загальної та описової географії, в першу чергу географії України; було організовано видання української наукової літератури в галузі географії та її допоміжних наук; розробку методики навчання географії в школах України усіх типів; надання допомоги науковим, державним і громадським установам та організаціям кваліфікованими експертизами в тих справах, що мали відношення до географічної науки. УНДІГК вів наукові дослідження як теоретичного так і практичного спрямування шляхом екскурсій, експедицій, наукових подорожей і відряджень; влаштовувалися різноманітні систематичні заходи для поширення й поглиблення географічних знань; була організована підготовка наукових географічних працівників, зокрема самостійних дослідників і викладачів вищих шкіл України. Фундаментальними науковими темами над якими працювали співробітники Інституту були: «Геодинаміка, геоморфологія та гідрологія України», «Геоморфологічне районування УСРР», «Зміст і методика економіко-географічних досліджень території УСРР», «Географія рослинних угруповань УСРР», «Природно-економічні макрорайони України», «Сусіди УСРР», «Українська географічна номенклатура». Інститутом було також організовано роботу над випуском багатотомних видань «Українська радянська енциклопедія» (перші томи вийшли в світ), «Система землезнання» (перший том «Історія і методологія географії» вийшов друком), «Словник географічної термінології». Картографічним відділом УНДІГК було створено серію карт: «Фізична карта України» (1:1500000), «Політично-економічна карта України» (1:1000000), карта «Густота населення УСРР» (1932 р.), перша контурна карта України (1:5000000), перша туристична карта України, розпочато роботу над створенням видань «Шкільний географічний атлас», «Великий атлас світу» (26 карт

було готово).

Насильницька ліквідація комуністично-більшовицьким режимом Українського науково-дослідного інституту географії та картографії як

самостійної установи 1934 р. унеможливила будь-які подальші наукові дослідження, а надбання наукової школи УНДІГК були надовго забуті.

Список використаних джерел:

1. *Tsentralnyj derzhavnyj arhiv vyschyh organiv vlady ta upravlinnya (dali TsDAVOV)*. – Fond 166. – Opys 6. – Sprava 6247. – Arkush 43.
2. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 8. – Sprava 437. – Arkush 56.
3. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 10. – Sprava 567. – Arkush 61.
4. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 10. – Sprava 567. – Arkush 3.
5. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 10. – Sprava 567. – Arkush 4.
6. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 6/4. – Sprava 6248. – Arkush 60.
7. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 10. – Sprava 567. – Arkush 9.
8. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 6. – Sprava 6247. – Arkush 44.
9. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 8. – Sprava 437. – Arkush 58.
10. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 8. – Sprava 437. – Arkush 59.
11. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 8. – Sprava 437. – Arkush 59–60.
12. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 10. – Sprava 567. – Arkush 5.
13. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 6/4. – Sprava 6251. – Arkush 1–2.
14. *Zapysky Ukrayinskoho naukovo-doslidnoho instytutu geografiyi ta kartografiyi*. – R. I – Vyp. 1. – Kharkiv, 1928. – 99 s.
15. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 8. – Sprava 437. – Arkush 59–60.
16. *Zapysky Ukrayinskoho naukovo-doslidnoho instytutu geografiyi ta kartografiyi*. – R. II (1928 – 1929). – Vyp. 2. – Kharkiv, 1930. – 255 s.
17. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 8. – Sprava 437. – Arkush 59–60.
18. *TsDAVOV*. – Fond 166. – Opys 10. – Sprava 567. – Arkush 4.

Summary

Sergiy Shevchuk. DIRECTION AND THE MAIN ACHIEVEMENTS OF THE SCIENTIFIC SCHOOL OF THE UKRAINIAN RESEARCH INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND CARTOGRAPHY (1927 – 1934).

Features of the functioning of the scientific school of the Ukrainian research institute of geography and cartography (URIGC), which functioned in Kharkiv in the Ukrainian SSR during the NCO structure 1927–1934, remain unknown pages in the history of Ukrainian geography. However, during its short-term existence of the staff of the Institute, headed by academician Stepan Rudnytsky managed to organize and initiate basic research of the main branches of geography.

Research activity URIGC can be seen in various areas, including parts of the activities of the Institute and its individual researchers. Given that all research work in URIGC occurred within the research program developed by S. Rudnytsky, it is advisable to consider the achievements of the scientific school together, in the light of the main areas of work: research in the field of geography and its subsidiary sciences, expeditions, training highly skilled professionals through graduate school functioning, mapping the territory of Ukraine, publishing, promotional work, cooperation with domestic and foreign institutions and so on. The main purpose of this study is to analyze the topics of research representatives of the scientific school URIGC, their contribution to the mapping of the territory of Ukraine, as well as publishing the Institute.

URIGC defined as a research institution the main purpose of which was defined by the development of theoretical and applied geography in the direction of natural sciences, with particular respect to the mapping. Institute conducted research in the field of general and descriptive geography, especially the geography of Ukraine, organized by Ukrainian edition of the scientific literature in the field of geography and its subsidiary sciences, development of methods of teaching geography in schools of all types Ukraine, assisting academic, government and community agencies and organizations qualified expertise in those cases were related to geography. URIGC conducted research both theoretical and practical guidance through excursions, expeditions, research trips and business trips, arranged various systematic measures for the dissemination and strengthening of geographical knowledge, training was organized by geographic research workers, including independent researchers and teachers in higher schools of Ukraine. The fundamental scientific themes on which the Institute had worked "Geodynamics, geomorphology and hydrology Ukraine", "Geomorphological zoning USSR", "The content and methodology of economic-geographical research area SSR", "Geography of plant groupings USSR", "Natural economic makrorayony Ukraine", "Neighbors USSR", "Ukrainian geographic range". Institute has also organized work on the issue of multi-media "Ukrainian Soviet Encyclopedia" (the first volumes were published), "System zemleznannya" (the first volume of "The history and methodology of geography" was published), "Glossary of geographical terms". Cartographic department URIGC was created series of cards, "Physical map of Ukraine" (1:1500000), "The political and economic map of Ukraine" (1:1000000), map "Population density USSR" (1932 !), the first contour map of Ukraine (1:5000000), the first tourist map of Ukraine, started work on a publications 'school atlas, "The Great atlas of the World" (26 cards was done).

Violent elimination of communist-bolshevik regime of Ukrainian research institute of geography and cartography as an independent institution in 1934 prevented any further research and scientific heritage school URIGC were long forgotten.

Keywords: scientific school, Ukrainian research institute of geography and cartography, research directions.

УДК 911.3

Катерина Сегіда, Юлія Горбунова

РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу територіальних особливостей розселення населення Дніпропетровської області. Дана загальна характеристика розселення населення області. Проаналізовано показники щільності населення, наведено та охарактеризовано індекс концентрації населення. Обчислені основні центри просторового розподілу населення області, наведено їх сутність та значення. Визначено скошеність просторового розподілу населення області. Отримані результати відображені картографічно. Визначено та проаналізовано просторово-статистичні особливості розподілу населення по території Дніпропетровської області.

Ключові слова: розселення населення, щільність населення, індекс концентрації населення, центри розподілу населення.

Катерина Сегіда, Юлія Горбунова. РАССЕЛЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ: ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ. Статья посвящена анализу территориальных особенностей расселения населения Днепропетровской области. Дана общая характеристика расселения населения Днепропетровской области. Проанализированы показатели плотности населения, приведен и охарактеризован индекс концентрации населения. Рассчитаны основные центры пространственного распределения населения области, приведены их суть и значение. Определена скошенность пространственного распределения населения области. Полученные результаты отображены картографически. Определены и проанализированы пространственно-статистические особенности распределения населения по территории Днепропетровской области.

Ключевые слова: расселение населения, плотность населения, индекс концентрации населения, центры распределения населения.

Katerina Segida, Yuliia Horbunova. THE RESETTLEMENT OF POPULATION OF THE DNIPROPETROVSK REGION: TERRITORIAL ASPECT. The article deals with characteristics of the territorial population distribution of the Dnipropetrovsk region. The general characteristic of the population settlement of the Kharkov region are given. The population density by administrative districts of the Dnipropetrovsk region is calculated and analyzed. The index of population concentration are reduced and characterized. The application center-graphical method by territorial characteristics in the research of population settlement is founded. The methodical foundations spatial-statistical analysis of population distribution is shown. The arithmetic mean, median and modal center and center of population gravity are calculated. Their contents and meanings are given. The results are displayed cartographical. The spatial and statistical features of the population distribution on the territory of the Dnipropetrovsk region are identified and analyzed.

Keywords: the resettlement of population, population density, an index of population concentration, distribution centers of population.

Вступ. Дніпропетровська область має специфічні риси відтворення та розселення населення. Демографічна ситуація області сформувалась під впливом різних факторів, насамперед це пов'язано з високим економічним розвитком території, що в свою чергу впливає на структуру населення та його територіальну диференціацію. Вивчення просторового розподілу населення Дніпропетровської області є актуальним для вирішення проблем раціоналізації розміщення виробничих та соціальних установ (дитячих садків, шкіл та інших закладів середньої освіти, закладів охорони здоров'я, закладів культури тощо), плануванні управління областю та територіальної організації господарства.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-територіальний склад Дніпропетровської області нараховує 22 райони, 1504 населених пунктів, 18 міст та 13 міст обласного підпорядкування [6]. За чисельністю в області виділяють місто-мільйонер – Дніпропетровськ (станом на 2012 рік; у 2013 році місто втратило цей статус), дуже велике місто –

Кривий Ріг (659 тис. осіб) і достатню кількість великих міст – Дніпродзержинськ (248 тис. осіб), Нікополь (118 тис. осіб), Павлоград (110 тис. осіб) та середніх міст – Новомосковськ (70,8 тис. осіб), Марганець (49,5 тис. осіб), Жовті Води (48,3 тис. осіб), Орджонікідзе (43,1 тис. осіб) та інші [2]. В області один із найвищих рівнів урбанізації в Україні. У міських поселеннях проживає 2,77 млн. осіб або 82% від загальної кількості населення області [7]. Середня густина населення області – 104 осіб/км² – більше ніж середня щільність по Україні (76 осіб/км²), це четверте місце в Україні (після Донецької, Львівської та Чернівецької областей) [5]. Уся територія області щільно заселена, утім рівномірність розселення населення у різних її районах неоднакова (рис. 1).

Найщільніше заселені придніпровські райони області. Серед адміністративних районів найбільшу густоту населення має Дніпропетровський (має в своєму складі місто Дніпропетровськ, що має високий рівень розвитку, сюди люди приїжджають на роботу та навчання), Криворізький та Нікопольський райони, це пов'язано з промисловою спеціалізацією району (наявність залізничного та марганцеворуд-